

نوشتۀ

نورمن لسلی فالکن، کلنل ادوارد ماکلر، هارولد والتر بیللی، برایان اسپونی،
سید جابر رضا، صابر بدلخان، نینا سویدلر، پیتر جان پرابست، رُز لوییز گریوز،
بئاترس نیکولینی، محسن شهرنازدار، رابرت مایکل بورل، هانس پوتسدنا

ترجمۀ

ملیحه درگاهی، سعید بهجت، سلمان رئیسی، فرامرز نجد سمیعی

مقالاتی در زمینه

مطالعات تاریخی بلوچستان

به اهتمام محسن شهرنازدار

مقالاتی در زمینه
مطالعات تاریخی بلوچستان

مقالاتی در زمینه مطالعات تاریخی بلوچستان

نورمن لسلې فالکُن، کلنل ادوارد ماکلر، هارولد والترییلی،
برایان اسپونر، سید جابر رضا، صابر بدلخان، نینا سویدلر،
پیتر جان برايسست، رُز لوییز گریوز، بثاترس نیکولینی،
محسن شهرنازدار، رابرت مایکل بورل، هانس پوتسدنا

ترجمه
ملیحه درگاهی، سمید بهجت، سلمان رئیسی،
فرامرز نجد سمیعی

به اهتمام
محسن شهرنازدار

اين کتاب با حمايت سازمان منطقه آزاد چاپهار منتشر شده است.

کتابنامه: ص. ۳۸۴-۳۸۵:	يادداشت:	مقالتي در زمينه مطالعات تاريخي بلوچستان / نوشته نورمن لسلي فالکن... [و ديگران]؛ ترجمه مليحه درگاهي... [و ديگران]؛ به اهتمام محسن شهرنازدار؛ نويشنده مقدمه محسن شهرنازدار.	عنوان و نام پديدآور:
همچنين به صورت زيرنويس. بلوچستان -- تاريخ == مقاله‌ها و خطابه‌ها	موضوع:	موضوع:	مشخصات نشر
== History -- Baluchistan *Addresses, essays, lectures	موضوع:	تهران: موسسه آبي پارسى، انتشارات پل فيروزه: ۱۴۰۰	مشخصات ظاهري:
شهرنازدار، محسن، ۱۳۵۶-، دبیر شهرنازدار، محسن، ۱۳۵۶-، گردآورنده، مقدمه‌نويس	شناسه افزوده:	۷۸-۶۲۲-۷۴۶۲-۰۷۸	شابک:
DSRY۰۰۳	شناسه افزوده:	وضعيت فهرست‌نويسى: فبا	يادداشت:
۷۴/۹۵۵	رده بندي کنگره:	نوشته نورمن لسلي فالکن، کلنل ادوارد موکله، هارولد والتر بيلي، پريان اسپونر، سيد جابر رضا، صابر بدلخان، نينا سويدلر، پتر جان برايست...	يادداشت:
۷۵۴۶۴۴	رده بندي ديوي:	ترجمه مليحه درگاهي، سعيد بهجت، فاطمه خضري، سلمان رئيسي، فرزاد نجدسمي.	يادداشت:
	شماره کتابشناسي ملي:	اطلاعات رکورد کتابشناسي: فبا	

مقالتي در زمينه مطالعات تاريخي بلوچستان

به اهتمام محسن شهرنازدار

چاپ يکم:	۱۴۰۰
شمارگان:	۷۰۰ نسخه
شابک:	۷۸-۶۲۲-۷۴۶۲-۰۷۸
آماده‌سازي فني:	موسسه آبي پارسى
نسخه‌برداري:	فاطمه حجاري‌زاده
طرح جلد:	آتليه آبي پارسى

موسسه آبي پارسى؛ انتشارات پل فيروزه

تصوير روى جلد: عكسى از مقبره ملوک کيانيان واقع در جالقي از کتاب خاطرات الاسايس. منتشر شده در سال ۱۸۹۸ ميلادي.

تلفن: ۰۲۱-۲۲۷۹۶۱۴۸ / وب سايت: pbinsitute.ir / اين کتاب با کاغذ حمايتي منتشر شده است.

بازنشر اين اثر با قسمتي از آن به هر شيوه، نياز به دريافت اجازه رسمي و مکتوب از ناشر دارد.

فهرست

۷	سخن ناشر
	مقدمه
۱۳	محسن شهرنازدار
۲۱	نورمن لسللی فالکن
۳۱	کلنل ادوارد ماکلر
۶۱	هارولد والتر بیلی
۶۹	برایان اسپونر
۱۰۷	سید جابر رضا
۱۲۱	صابر بدلمخان
۱۵۱	نینا سویدلر
۱۹۱	پیتر جان پرابست
۲۲۱	رُز لوییز گریوز
۲۴۹	بناترس نیکولینی
۲۶۵	بناترس نیکولینی
۲۹۷	محسن شهرنازدار
۳۴۱	رابرت مایکل بورل
۳۷۵	هانس پوتسندنا
۳۹۵	

سخن ناشر

مقدمه

از مُسندَم تا مکران ایران

مکان‌یابی در ساحل مکران

مکا

کوچ و بلوچ و اکتیوگای

مکران و غزنویان

رویارویی پرتغالی‌ها با بلوچ‌های ساحل مکران طی قرن شانزدهم

کلات: اقتصاد سیاسی یک ریاست طایفه‌ای

سیر فردر یک گلدسمید و محدود کردن ایران

سیستان [و بلوچستان] در سیاست مرزی بریتانیا

پیوندهای تاریخی و سیاسی بین گوادر و مسقط بر اساس توصیفات قرن نوزده

شبکه ارتباطی مکران-بلوچ-آفریقایی در زنگبار و شرق آفریقا طی قرن نوزدهم

بلوچستان و کمیسون دوم تحدید حدود

سلاح‌ها و افغان‌ها در مکران: قطعه‌ای از روابط ایران و انگلستان طی سال‌های ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۲

مکران؛ عقب‌افتاده‌ترین منطقه ایران

نمایه

سخن ناشر

مؤسسه‌آبی پارسی برای جبران کمبود منابع پژوهشی در خصوص معرفی و شناساندن تاریخ و فرهنگ غنی بلوچستان، بخش نخست مجموعه کتب «پژوهش‌های ایران فرهنگی» را به انتشار بیش از بیست عنوان کتاب شامل تألیف، ترجمه، استنساخ و گردآوری منابع مهم و بنیادین درباره این منطقه از ایران اختصاص داده است. دبیر این مجموعه سترگ آقای محسن شهرنازدار پژوهشگر حوزه انسان‌شناسی و مطالعات قومی هستند که در طی دو دهه گذشته موضوع بلوچستان را از خلال پژوهش‌های میدانی و نیز مطالعات کتابخانه‌ای دنبال کرده‌اند و عهده‌دار این مسئولیت مهم شده‌اند. ایشان از اواسط دهه هشتاد، در صدد انجام این پروژه و نیز تدوین دانشنامه فرهنگ و جغرافیای بلوچستان بوده‌اند.

برخی عناوین و شرح مجلد‌های این مجموعه در بخش‌های مختلف عبارت‌اند از:

مطالعات تاریخی و فرهنگ‌شناختی:

بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا: زیر نظر دبیر مجموعه، علاوه بر ترجمه نه مدخل مرتبط به تاریخ و فرهنگ بلوچستان از دانشنامه ایرانیکا، شامل تکمله‌هایی تألیفی بر هر مدخل است که توسط افراد متخصص در موضوع همان مدخل نوشته شده و کاستی‌های اطلاعات مداخل ایرانیکا را کامل می‌کند و یا اطلاعات تازه‌ای به آن می‌افزاید. این کتاب برای پژوهشگران مسائل تاریخ و فرهنگ بلوچستان، منبعی مهم و حائز اهمیت به شمار می‌رود.

بلوچستان و تاریخ مکران ایران ۱۹۰۶-۱۶۰۰ در کتاب جان گوردون لوریمر: شامل بخش‌های مربوط به بلوچستان در کتاب یادمانی و ارزشمند راهنمای خلیج فارس جان گوردون لوریمر دیپلمات و تاریخ‌نگار بریتانیایی است که علاوه بر تاریخ تحولات سیاسی منطقه از ابتدای قرن هفدهم میلادی تا سال‌های نخستین سده بیستم (همزمان با انقلاب مشروطه) به جغرافیای روستایی منطقه بلوچستان می‌پردازد و به خواننده اطلاعات ارزشمندی از وضعیت منطقه در ابتدای سده بیستم ارائه می‌دهد.

مطالعات تاریخی و مطالعات انسان‌شناختی بلوچستان: در دو مجلد زیر نظر دبیر مجموعه گردآوری شده و دربرگیرنده مهم‌ترین مقالات پژوهشی تاریخی و انسان‌شناختی طی دهه‌های گوناگون سده بیستم است که به شناخت بیشتر ما از ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی بلوچستان از نگاه محققان غیر ایرانی می‌انجامد.

بلوچ و دیگران و بلوچ و همسایگان: عنوان ترجمه مقالاتی از دو کتاب در حوزه مباحث گوناگون زبان‌شناختی و پژوهش‌های بین‌رشته‌ای و چندرشته‌ای این حوزه است که در سمپوزیوم‌های زبان‌شناسی بلوچ در دانشگاه اوپسالا ارائه شده و زیر نظر خانم کارینا جهانی، آگنس کورن و پل تیتوس در دو مجلد مدون شده است.

اشعار مردمی بلوچ نوشته لانگ‌ورث دیمز: کتاب مهمی که دیمز در نیمه دوم قرن نوزدهم آن را در بریتانیا منتشر کرده و حاوی منظومه‌ها و اشعار بلوچی، با توصیفی از ادبیات بلوچستان است.

کاوش در تپه بمپور: گزارش مفصلی از کاوش‌های باستان‌شناختی بیاترس دکاردی باستان‌شناس شهر بریتانیایی در یکی از مهم‌ترین محوطه‌های پیش از تاریخ بلوچستان است که پس از نیم قرن ترجمه شده و در اختیار مخاطب فارسی‌زبان قرار گرفته است.

هشت گفتار در باستان‌شناسی و تاریخ سیستان و بلوچستان: اثر دکتر سیدمنصور سیدسجادی از باستان‌شناسان فاضل و سرپرست هیئت کاوش شهر سوخته است. این کتاب در هشت فصل علاوه بر دو متن تاریخی درباره بلوچستان، به معرفی جغرافیای تاریخی منطقه از عصر باستان تا دوران اسلامی

می‌پردازد و هرچند پیش‌تر منتشر شده، اما در این چاپ آخرین دستاوردها و یافته‌های کاوش‌های باستان‌شناختی سالیان اخیر شهر سوخته در دو فصل تازه تشریح شده است.

سفرنامه‌های ایرانی:

بلوچستان در سیاحت‌نامه‌های عصر قاجار: در دو مجلد شامل سفرنامه‌های حکام و سیاستمداران ایرانی به منطقه بلوچستان است که نگاه رجال سیاسی به منطقه و سیاست‌های حکومت قاجار در قبال بلوچستان را برای خواننده ترسیم می‌کند و همزمان چشم‌اندازی از وضعیت معیشتی مردم و آبادی‌های بلوچستان در عصر قاجار را ارائه می‌دهد.

سفرنامه‌های معاصر بلوچستان: در سه مجلد دربرگیرنده نگاه نویسندگان و پژوهندگان، رجال فرهنگی، سیاسی و نظامی به این منطقه طی یک قرن است که از سال‌های پایانی حکومت قاجار و انقلاب مشروطه ایران آغاز می‌شود و تا دهه هشتاد خورشیدی ادامه می‌یابد.

سفرنامه‌های غیر ایرانی:

بلوچستان ناکاویده: عنوان کتابی از ارنست فلویر افسر بریتانیایی مسئول ایستگاه تلگراف جاسک است که شرح سفر او از ژانویه ۱۸۷۶ تا می ۱۸۷۷ میلادی را در بر دارد و حاوی اطلاعات ذی‌قیمتی از اوضاع اقلیمی و جغرافیایی و اقتصادی بلوچستان در سده نوزدهم است. متن اصلی نخستین بار در سال ۱۸۸۲ در لندن منتشر شده است.

سرگشته در بلوچستان: این کتاب مشاهدات ژنرال مک‌گرگور، افسر عالی‌رتبه ارتش بریتانیا در هند، در دهه‌های پایانی سده نوزدهم در بلوچستان و تشریح سیاست‌های حکومت استعماری بریتانیا در منطقه است. سرگشته در بلوچستان نیز نخستین بار در ۱۸۸۲ انتشار یافته شده و پس از قریب به صد و چهل سال به فارسی برگردانده شده است.

بلوچستان در سفرنامه‌های خانواده سایکس: شامل شرح سه سفر از سر پرسی سایکس و سفری از اِلا سایکس در حدفاصل سال‌های ۱۸۹۳ تا ۱۹۰۱ به بلوچستان است. سایکس یکی از مؤثرترین کارگزاران سیاسی بریتانیا در ایران آن دوران بوده است.

بلوچستان در سفرنامه‌های اروپاییان: شامل چند سفرنامه از کارگزاران، سیاحان و پژوهشگران خارجی است که حدفاصل نیمه قرن نوزدهم تا دهه‌های میانی سده بیستم به بلوچستان سفر کرده‌اند و شرح سفر خود را نوشته‌اند. این مجلد شامل سفرنامه‌های کاپیتان گرانت، گاستیگر، اسکرین، گابریل و بالسان است.

اسناد:

بلوچستان در اسناد بریتانیا: گزیده اسناد آرشیو وزارت خارجه بریتانیا در دو مجلد که شامل گزارش‌های نظامی-امنیتی و سیاسی محرمانه بریتانیا در خصوص منطقه بلوچستان در سه دهه پایانی سده نوزدهم و سال‌های نخست سده بیستم است. این مجموعه علاوه بر اطلاعاتی که در خصوص مباحث سیاسی، نظامی و امنیتی منطقه دارد، شامل اطلاعات ارزشمندی در حوزه اقتصاد، کشاورزی، زندگی روستایی و وضعیت قبایل در بلوچستان است.

بلوچستان در عصر قاجار؛ گزیده جراید و مطبوعات: عنوان کتابی است شامل مدارک و اسناد و گزارش‌های برگزیده از خلال اهم اخبار، مقالات و یادداشت‌های مربوط به بلوچستان در مطبوعات عصر قاجار.

بلوچستان در عصر پهلوی اول؛ گزیده جراید و مطبوعات: شامل مدارک و اسناد و گزارش‌های برگزیده این دوران از مطبوعات عصر پهلوی اول است.

بلوچستان در اسناد آرشیو ملی: گزیده‌ای از اسناد دوره قاجار و پهلوی درباره بلوچستان در آرشیو پهلوی است که دربردارنده اسناد مرتبط با مباحث و موضوعات مندرج در همه مجلدات این مجموعه است و به‌عنوان منبعی دست‌اول برای پژوهشگران مطالعات تاریخ معاصر در حوزه بلوچستان کارکردی مهم دارد.

علاوه بر مجلدهای یاد شده؛ دو کتاب قوم‌شناسی بلوچ شامل مجموعه مقالات مردم‌شناسی نوشته محمدسعید جانب‌الهی و مقدمه‌ای بر تاریخ بلوچستان اثر نویسنده نام‌آشنای تاریخ و فرهنگ بلوچستان محمود زند مقدم در این مجموعه گنجانده شده است.

هدف از طراحی این مجموعه و انتخاب عناوین مذکور، مرتفع ساختن فقر و خلأ منابع موثق و قابل‌اتکا در حوزه مطالعات بلوچستان بود؛ کاری که از عهده و توان یک موسسه خصوصی خارج است و انجام آن بسیار زمان‌بر. اما با این وصف به همت و مساعدت سازمان منطقه آزاد چابهار و به‌خصوص دکتر عبدالرحیم کردی مدیرعامل منطقه آزاد که در قالب مسئولیت اجتماعی از این طرح حمایت کرد و همچنین اهتمام و جدیت شبانه‌روزی و بی‌وقفه دبیر مجموعه و نیز تلاش پیوسته همکاران ما در مؤسسه آبی پارسی، تولید محتوا و آماده‌سازی نهایی بیست‌ودو عنوان کتاب مذکور در کمتر از دو سال صورت گرفته است. همچنان که صائب فرمود:

می‌توان رفت به یک چشم پریدن تا مصر
بوی پیراهن اگر قافله‌سالار شود

عشق به میهن، دفاع از استقلال ملی و تمامیت ارضی کشور و تلاش برای حفظ و پاسداشت و معرفی تاریخ و مواریث فرهنگی ایران‌زمین موجب شد تا همه سختی‌ها و مصائب، از گرانی مواد اولیه و هزینه‌های چاپ و کسادی بازار کتاب به‌خاطر فراگیری بیماری کرونا و سایر موانع... را پشت سر بگذاریم. سرانجام به مصداق «زهر باید خورد و انگارید قند» کام‌مان به‌خاطر به انجام رسانیدن یک «پروژه ملی» شیرین است.

موسسه آبی پارسی

مقدمه

کتاب پیش رو گزیده مجموعه مقالاتی درباره تاریخ بلوچستان است که در طی چند دهه گذشته توسط محققان غیرایرانی به نگارش درآمده و به ترتیب تسلسل رویدادها انتخاب و ترجمه شده است.

بلوچستان سرزمینی وسیع با موقعیت ویژه استراتژیک، در طول چند قرن گذشته همواره مورد توجه قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده است. این توجه در طی قرن نوزدهم و بیستم زمینه را برای انجام مطالعاتی با رویکردهای مختلف تاریخی، سیاسی و فرهنگی درباره این منطقه فراهم کرد. دست‌کم از نیمه دوم قرن نوزدهم که نفوذ بریتانیا در مناطق شرقی بلوچستان از طریق پایگاه‌های سیاسی و نظامی در شبه‌قاره هند افزایش یافت، پژوهش‌های متعددی توسط محققان بریتانیایی صورت گرفت که عمده‌تأاهدافی استعماری داشت. با این حال این رویکردهای مطالعاتی و نتایج آن، منجر به تداوم سنتی در پژوهش‌های تاریخی، ژئوپلیتیکی و فرهنگ‌شناختی بلوچستان شد و در تمامی قرن بیستم تداوم یافت. مجموعه مقالات حاضر، غیر از یک مقاله که به قرن نوزدهم تعلق دارد، از نتایج این تداوم بوده است. با این حال اکثر قریب به اتفاق مطالعات انجام شده، از دسترس مخاطبان فارسی‌زبان به دور بوده و منابع فارسی درباره یکی از مهم‌ترین بخش‌های سرزمین ایران بسیار محدود مانده است. انتخاب و سفارش ترجمه این مقالات برای جبران بخشی از این کمبود صورت گرفته است.

نخستین مقاله برخلاف سایر مقالات تاریخی این مجموعه با موضوع زمین‌شناسی بلوچستان و سواحل مکران آغاز می‌شود. این مقاله با عنوان از

مُسندَم تا مکران ایران نوشته نورمن لسلی فالکن (۱۹۹۶-۱۹۰۴) است. فالکن زمین‌شناس برجسته بریتانیایی و متخصص زمین‌شناسی نفت، در این مقاله به جغرافیای طبیعی و مسائل ژئومورفولوژی منطقه می‌پردازد. او در این مطالعه از نخستین عکس‌های ماهواره‌ای ناسا از منطقه بهره برده است.

فالکون در اواخر سال ۱۹۲۷ به شرکت نفت ایران و انگلیس (APOC) پیوست و تا بازنشستگی‌اش در سال ۱۹۶۵ کارمند این شرکت بود. در مدت هشت سال کار مداوم میدانی در مناطق کوهستانی زاگرس و مناطق جنوبی، سهم مهمی در نقشه‌برداری حدود صدوپنجاه هزار کیلومتر مربع از خاک ایران داشت و بعدها نیز در همراهی با هیئت پژوهشی به سواحل مکران سفر کرد و چندین مقاله درباره زمین‌شناسی سواحل مکران نوشت. نوشته او شروع نمادینی برای مطالعات تاریخی بلوچستان به حساب می‌آید چرا که بررسی ویژگی‌های تاریخی یک سرزمین، بدون در نظر گرفتن عوامل طبیعی، اگر نگوئیم کامل نیست، دست‌کم عوامل طبیعی مؤثر در شکل‌گیری تاریخ اجتماعات انسانی و گروه‌های قومی را نادیده خواهد گرفت؛ عواملی که نوع معیشت، نحوه پراکندگی و ارتباط درونی و بیرونی جوامع انسانی در طول قرن‌ها و هزاره‌ها به آن وابسته است.

دومین مقاله از این مجموعه، نخستین ردپاهای مطالعات تاریخی و جغرافیایی را دنبال می‌کند. مقاله مکان‌یابی در ساحل مکران در آثار آریان، بطلمیوس و مارسیان، نوشته کلنل ادوارد ماکلر یک بررسی در حوزه جغرافیای تاریخی است که نام‌جای‌ها و مناطقی را در بر دارد که در آثار یونانی عهد باستان از سواحل مکران از آن‌ها یاد شده است. مقاله ماکلر خود امروزه متنی تاریخی محسوب می‌شود. این مقاله نخستین بار در ژورنال انجمن سلطنتی آسیای بریتانیا و ایرلند در ۱۸۷۹ به چاپ رسیده است.

کلنل ادوارد ماکلر (۱۸۴۲-۱۹۲۷) از جمله افسران و دیپلمات‌های بریتانیایی بود که در دوره استیلای انگلستان بر شبه‌قاره هند و تجزیه بلوچستان، در بلوچستان انگلیس خدمت می‌کرد و به مطالعه درباره جغرافیا، تاریخ و فرهنگ می‌پرداخت. علاوه بر مقاله این کتاب او چندین پژوهش مهم دیگر

دربارهٔ بلوچستان انجام داده است. از آن جمله است بررسی نظریه‌های گوناگون دربارهٔ منشأ قومی بلوچ و نیز مطالعاتی دربارهٔ زبان بلوچی. همچنین در سال ۱۸۷۷ میلادی نخستین دستور زبان و مقاله‌ای در شرح گویش بلوچستان جنوبی و ساحلی مکران را نوشته است.

مقالهٔ سوم در این کتاب با عنوان مَکّا، نوشتهٔ هارولد والتر بیلی است. این مقاله نخستین بار در ۱۹۸۲ در ژورنال انجمن سلطنتی آسیای بریتانیا و ایرلند آمده و توسط انتشارات دانشگاه کمبریج به چاپ رسیده است.

هارولد والتر بیلی (۱۸۹۹-۱۹۹۶) ایران‌شناس نامدار بریتانیایی در این مقاله بر اساس ریشه‌شناسی واژگان، به بررسی ریشه‌ها و زمینه‌های تاریخی واژهٔ مَکّا به‌عنوان منشأ قوم و نام مکان پرداخته است. والتر بیلی سال‌ها مدرس کرسی مطالعات ایرانی در دانشکدهٔ مطالعات شرقی لندن و استاد کرسی زبان سانسکریت در کوینز کالج دانشگاه کمبریج بود و بر متون پهلوی باستان و زبان سکایی تسلطی شگرف داشت.

چهارمین مقاله در این مجموعه نوشتهٔ برایان اسپورن انسان‌شناس و عضو گروه مطالعات آسیا و خاورمیانه در دانشگاه پنسیلوانیا است. مقالهٔ او با عنوان کوچ و بلوچ و اکتیوفاگی شامل یک بررسی کلی از تاریخ، جغرافیا و گزارشی از وضعیت بلوچستان در زمان نگارش مقاله با توجه به پیشینه و پتانسیل‌های ژئوپلیتیک منطقه است. اکتیوفاگی که آن را اکتوفاجیا نیز ثبت کرده‌اند، اصطلاحی است که در متون یونان باستان به مردمان ساکن سواحل دریای مکران اطلاق شده و به معنای ماهی‌خواران است. در مجموعهٔ پژوهش‌های ایران فرهنگی و در کتاب بلوچستان در دانشنامهٔ ایرانیکا، پیش‌تر مدخل مهم اسپورن دربارهٔ تاریخ و جغرافیای بلوچستان زیر نظر نگارنده ترجمه و منتشر شده است.

مقالهٔ پنجم در این کتاب با عنوان مکران و غزنویان، نوشتهٔ سید جابر رضا (-۱۹۵۵) پژوهشگر تاریخ و مورخ هندی‌تبار است. او در این مقاله با بررسی منابع تاریخی، حوزهٔ جغرافیای سیاسی غزنویان در سرزمین مکران را مورد واکاوی و بررسی قرار می‌دهد. جابر رضا با بررسی متون کهن تاریخی و منابع

متعدد عصر غزنوی، روایتی دقیق از مناسبات سیاسی بلوچستان در این دوره تاریخی با حساسیتی قابل توجه نسبت به نام مکان‌ها و رویدادها را ارائه داده است. رویارویی پرتغالی‌ها با بلوچ‌های ساحل مکران در قرن شانزدهم عنوان مقاله بعدی مجموعه حاضر است که توسط صابر بدلیخان (- ۱۹۵۶) استاد پاکستانی تبار دانشگاه شرق‌شناسی ناپل نوشته شده است. بدل‌خان مقالات متعددی درباره تاریخ و فرهنگ بلوچستان نگاشته و در پروژه‌های متعدد مطالعاتی درباره فرهنگ بلوچ شرکت داشته است. در این مقاله او زمینه‌های حضور و استقرار پرتغالی‌ها در سواحل مکران را در طی قرن شانزدهم میلادی مورد بررسی قرار می‌دهد.

هفتمین مقاله این مجموعه نوشته نینا سویدلر (۲۰۱۷-۱۹۳۲) انسان‌شناس آمریکایی و دانشیار گروه جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی دانشگاه فوردهام و از نخستین زنان پژوهشگر حوزه تاریخ و فرهنگ بلوچ است. تمرکز او درباره سیاست قبیله‌ای در زمینه‌های استعمار و پسااستعماری بوده است. نخستین بار در دوره دانشجویی و در سال ۱۹۶۳ میلادی به بلوچستان رفت و پایان‌نامه خود را با موضوع سازمان قبیله‌ای و رهبری در طوایف بلوچ نوشت. استعمار از راه دور؛ تاریخ و سیاست در بلوچستان عنوان کتاب مهم اوست که در قالب یک مونوگرافی به مسئله استعمار بریتانیا در بلوچستان به عنوان سرزمینی دورتر از حوزه مستعمرات هند اما با اهمیتی ژئوپلیتیک می‌پردازد و قبیله‌گرایی و ملی‌گرایی را به عنوان فرایندهای تاریخی در کلات مورد بررسی قرار می‌دهد. کلات: اقتصاد سیاسی یک ریاست طایفه‌ای عنوان مقاله مهم نینا سویدلر در این کتاب است که با همین رویکرد نوشته است.

هشتمین مقاله در این کتاب با عنوان سر فردریک گلدسمید و محدود کردن ایران، ۱۸۶۳-۱۸۷۳ نوشته پیتیر جان برابست (- ۱۹۶۷) دانشیار تاریخ در دانشگاه اوهایو است؛ او در این دانشگاه به تدریس تاریخ بین‌المللی پادشاهی انگلیس می‌پردازد. برابست در مقاله این کتاب علل تجزیه بلوچستان را بر مبنای نظریه شکل‌گیری سرزمین حائل و نقش ژنرال گلدسمید در این تئوری مورد توجه و بررسی قرار داده است.

مقاله‌ای که رُز لوییز گریوز با عنوان سیستم در سیاست مرزی بریتانیا نوشته است، محدود به مرزهای سیستم نمانده و به حوزه جغرافیای سیاسی بلوچستان نیز پرداخته است. این مقاله حاوی اطلاعات قابل توجهی درباره سیاست‌های مرزی بریتانیا در جنوب شرقی ایران است. برای دقیق‌تر شدن عنوان و درعین حال رعایت اصل امانت‌داری در ترجمه، نام بلوچستان در کرونه به عنوان این مقاله اضافه شد.

پیوندهای تاریخی و سیاسی بین گوادر و مسقط بر اساس توصیفات قرن ۱۹ دهمین مقاله این مجموعه است. این نوشته از جمله مقالات سمینار مطالعات عرب است که در سال ۲۰۰۱ در ادینبورگ ارائه شده و یک سال پس از آن در قالب مجموعه مقالات سی و پنجمین نشست سمینار مطالعات عرب منتشر شده است. بیاترس نیکولینی نویسنده این مقاله تحصیل‌کرده رشته روابط بین‌الملل دانشگاه هاروارد و نیز علوم سیاسی از دانشگاه کاتولیک میلان است. او پژوهش بر روی تاریخ و سیاست اقیانوس هند را از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی پی گرفته و از کمک‌هزینه‌های مطالعاتی کشور عمان برای نگارش مقاله انتخاب شده برای این کتاب بهره برده است. در مقاله مندرج در این کتاب او گرچه موضعی بی‌طرف دارد اما در تبیین تاریخ سیاسی مالکیت ایران بر سواحل شمالی دریای عمان و اجاره این مناطق به سلطان مسقط و دسیسه بریتانیا برای مداخلات نیابتی در ادعای مالکیت عمان بر بخشی از سواحل جنوبی ایران، کوششی نکرده است. با این حال نوشته او حاوی اطلاعات مفیدی از تحولات سیاسی این منطقه در قرن نوزدهم است. مقاله بعدی این کتاب نیز نوشته بناترس نیکولینی است و با عنوان شبکه ارتباطی مکران، بلوچ، آفریقای در زنگبار و شرق آفریقا طی قرن نوزدهم، جغرافیای انسانی بلوچستان را در بیرون از جغرافیای سیاسی منطقه دنبال کرده و اطلاعات با ارزشی درباره بلوچ‌های زنگبار، تجارت برده در عمان، و بازرگانی و تجارت میان سواحل مکران، مسقط و مناطق سواحلی آفریقا ارائه داده است.

در آن دسته از مطالعات و مقالات تاریخی بلوچستان که توسط مستشرقین

و محققین غربی نوشته شده، سهواً و گاه عامدانه درباره ایران کمتر نوشته‌اند و مالکیت تاریخی ایران بر سرزمین بلوچستان را نادیده گرفته‌اند و حتی به بلوچستان عصر قاجار نیز نپرداخته‌اند. درعین حال در مقالات کتاب حاضر جای نگاهی از درون خاک ایران به موضوع تجزیه و جدایی بلوچستان خالی بود. بر این اساس دوازدهمین مقاله این کتاب را به بازنشر نوشته‌ای اختصاص دادم که آن را پیش‌تر به‌عنوان مقدمه سفرنامه حاجی خان، مترجم احتشام‌الوزاه در کمیسیون تحدید حدود بلوچستان نوشته بودم. این مقاله با عنوان بلوچستان و کمیسیون دوم تحدید حدود در این کتاب بازنشر شده است.

مقاله بعدی با عنوان سلاح‌ها و افغان‌ها در مکران: قطعه‌ای از روابط ایران و انگلستان طی سال‌های ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۲ به یکی از چالش‌های مهم بریتانیا در اوایل قرن بیستم در بلوچستان اختصاص دارد که همانا قاجاق اسلحه و قدرت یافتن طوایف بلوچ و به تبع، مسلح شدن آنان است. این مقاله نوشته رابرت مایکل بورل (۱۹۴۳-۱۹۹۹) استاد فقید تاریخ ایران، مدرس مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی لندن (SOAS) و عضو هیئت تحریریه مجله مطالعات خاورمیانه است. نمی‌توانم از گفتن این خبر تأسف بار خودداری کنم که کتابخانه بورل در همان سالی که درگذشت، شامل مجموعه‌ای از کتب مرجع درباره خاورمیانه با حاشیه‌نویسی‌های او، توسط موسسه ساتبی در لندن به حراج گذاشته شد!

آخرین مقاله کتاب حاضر؛ مکران عقب‌افتاده‌ترین منطقه ایران، نوشته هانس پوتسدا از آلمانی به فارسی برگردانده شده و حاصل مشاهدات میدانی نویسنده در سال‌های ۱۹۶۸ و ۷۱ - ۱۹۷۰ در کنار گزارشی اجمالی از تاریخ معاصر بلوچستان است. این مقاله در دهه هفتاد میلادی در مجله جغرافیایی دانشگاه بن با نام اردکونده انتشار یافته و از زبان آلمانی به فارسی ترجمه شده است. نویسنده با تکیه بر اطلاعات جغرافیایی و منابع زیست طبیعی طوایف بلوچ همچون مراتع، کوه‌ها و دشت‌ها، منابع آبی و رودخانه‌ها و درنهایت زندگی در کرانه و سواحل دریا، سعی در توصیف نظام معیشتی در خلال یک گزارش تاریخی داشته است. این مقاله گرچه از نظر روش‌شناسی مطالعات تاریخی قابل توجه

است، اما برخی اطلاعات و نتایج حاصل از آن شتابزده و در پاره‌ای موارد نادرست است که در پانویست به آن اشاره کرده‌ام. از هانس پوتسونا محقق آلمانی این مقاله، در دهه هفتاد میلادی کتابی با عنوان منطقه دشتیاری در بلوچستان ایران: یک مطالعه جغرافیایی منطقه‌ای به چاپ رسیده است.

از آقای محمد جمالی که در گردآوری مقالات کتاب حاضر مرایاری کردند و نیز مترجمین همکار در این مجموعه، خانم ملیحه درگاهی و آقایان سعید بهجت، سلمان رئیسی و فرامرز نجد سمیعی که زحمت ترجمه مقالات منتخب را بر عهده گرفتند صمیمانه سپاسگزارم.

لازم به ذکر است شرح و توصیف اینجانب بر حاشیه مقالات در پانویس صفحات آمده و با علامت اختصاری -ش. مشخص شده است.

امیدوارم انتشار این مقالات در کنار سایر منابعی که در مجموعه «پژوهش‌های ایران فرهنگی» درباره بلوچستان منتشر شده، چشم‌اندازی متفاوت در حوزه مطالعات تاریخی این بخش از ایران در برابر چشم پژوهندگان و به‌خصوص محققین جوان بگشاید و آنان را بیش‌ازپیش با روش‌های متعدد مطالعاتی از این دست آشنا سازد.

محسن شهرنازدار

